

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

จากการวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมและปรับประสานสื่อนาฏศิลป์ผ่านสื่อโทรทัศน์” ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงแนวคิดและแนวปฏิบัติในการนำเอาสื่อสารมวลชน เช่น โทรทัศน์เข้ามาใช้เพื่อส่งเสริมสื่อนาฏศิลป์ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาถึงสถานภาพและศักยภาพของสื่อนาฏศิลป์ในสังคมไทยด้วย เพื่อให้ทราบถึงสถานภาพของนาฏศิลป์ที่เป็นอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน และเข้าถึงการแก้ปัญหาได้ถูกจุด สำหรับการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เสนอแนวคิดในการนำเอาสื่อสารมวลชนเข้ามาเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาดังกล่าว เพราะสื่อทั้งสองประเภท (สื่อนาฏศิลป์และสื่อมวลชน) นี้ต่างก็มีทั้งลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกัน สำหรับสิ่งที่เหมือนกันก็คือ การมีคุณสมบัติเป็น “สื่อ” หรือ “ช่องทาง” ในการใช้สื่อสารในกระบวนการสื่อความในสังคม ส่วนข้อที่แตกต่างกันก็มี อาทิ ลักษณะเฉพาะของความเป็นสื่อ ไม่ว่าจะเป็นความกว้างขวางในกลุ่มผู้รับสาร ความรวดเร็ว ความทันสมัย ฯลฯ

จากที่กล่าวมาแล้วว่า การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาถึงศักยภาพและสถานภาพของนาฏศิลป์ในสังคมไทย เพื่อที่จะได้มองเห็นถึงความจำเป็นในการส่งเสริมและอนุรักษ์ให้สื่อประเภทนี้สามารถดำรงคงอยู่ในสังคมไทยต่อไป โดยแนวทางที่ผู้วิจัยได้เสนอแนะให้นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมก็คือ สื่อมวลชน ดังนั้นจึงต้องทำการศึกษาในส่วนของแนวทางการปรับประสานระหว่างสื่อทั้งสองประเภทนี้ให้เป็นไปอย่างเหมาะสม โดยการปรับประสานดังกล่าวจะต้องไม่ก่อให้เกิดผลเสียหายต่อลักษณะเฉพาะของสื่อแต่ละประเภท ทั้งนี้จะรวมถึงการหารูปแบบที่เหมาะสมของการนำเสนอสื่อนาฏศิลป์ผ่านทางสื่อโทรทัศน์ด้วย

หลังจากที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าทั้งจากการสัมภาษณ์เพื่อสอบถามทัศนะของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกันอันประกอบไปด้วย นักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์, ภาษาศาสตร์, เพลงพื้นบ้าน, นาฏศิลป์จากกรมศิลปากร รวมทั้งผู้ที่อยู่ในวงการสื่อสารมวลชน และการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้รับสาร สามารถสรุปผลการศึกษาได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. สถานภาพและศักยภาพของนาฏศิลป์ในสังคมไทย
2. แนวคิดในการส่งเสริมและปรับประสานสื่อนาฏศิลป์ผ่านสื่อโทรทัศน์
3. แนวปฏิบัติในการส่งเสริมและปรับประสานสื่อนาฏศิลป์ผ่านสื่อโทรทัศน์

โดยสามารถสรุปผลการศึกษาในแต่ละประเด็นได้ ดังนี้

1. สถานภาพและศักยภาพของนาฏศิลป์ในสังคมไทย

จากผลการศึกษาพบว่า สถานภาพและศักยภาพของนาฏศิลป์ในสังคมไทยนั้นประกอบไปด้วย

- เป็นความบันเทิงที่แสดงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมประจำชาติของไทยที่มีความเป็นรูปธรรมมากที่สุดประเภทหนึ่ง
- เป็นเครื่องมือในการบันทึกความเป็นไปของสังคม
- มีคุณสมบัติเป็น “สื่อ” ที่ใช้เพื่อการสื่อสารของสังคมไทยได้ โดยมีองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารอย่างครบถ้วนเมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนการของ “สื่อ” ประเภทอื่นๆ กล่าวคือ

- ◆ สามารถทำหน้าที่เป็น “สื่อ” ประเภทหนึ่งที่ใช้ในกระบวนการสื่อความในสังคมไทย (Communication Function) ได้ โดยนับเป็นสื่อประเภทที่สื่อความโดยใช้ “ภาษาท่า”

- ◆ มีองค์ประกอบและกระบวนการสื่อความที่ครบถ้วนตามหลักพื้นฐานของกระบวนการสื่อสาร (Communication Process) คือ ประกอบไปด้วย ผู้ส่งสาร (Sender) → สาร (Message) → สื่อ (Channel) → ผู้รับสาร (Receiver)

เมื่อได้ทราบถึงสถานภาพและศักยภาพของนาฏศิลป์ดังผลการศึกษาที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น ทำให้เห็นถึงความจำเป็นของการอนุรักษ์สื่อประเพณีประเภทนี้ไว้ เนื่องจากมิได้มีคุณสมบัติเป็นเพียงความบันเทิงเท่านั้น หากแต่ยังมีศักยภาพในเรื่องของการสื่อสารอีกด้วย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการส่งเสริมสื่อนาฏศิลป์นี้ให้คงอยู่ในสังคมไทยต่อไป

แต่ทว่าแม้สื่อนาฏศิลป์จะมีศักยภาพที่สามารถเป็นได้มากกว่าความบันเทิงก็ตาม สำหรับสังคมไทยในปัจจุบันแล้วจากการศึกษาพบว่า ความนิยมของนาฏศิลป์ในสังคมไทยเริ่มเกิดการเสื่อมลง ทั้งนี้มีผลมาจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

1.1 ปัจจัยจากตัวนาฏศิลป์

- คนในสังคมไม่ได้มีโอกาสสัมผัสกับนาฏศิลป์มากพอ ขาดความคุ้นเคย ส่งผลให้ขาดความสนใจและความเข้าใจ
- นาฏศิลป์ขาดระบบการจัดการ ขาดการประชาสัมพันธ์ หรือ การที่ตัวเนื้อหาของนาฏศิลป์เองขาดความน่าสนใจ

1.2 ปัจจัยจากเงื่อนไขภายนอก

- นโยบายของสื่อสารมวลชนในการนำเสนอรายการทางด้านศิลปวัฒนธรรมไทยไม่มีอย่างเป็นรูปธรรม มักคำนึงถึงเพียงผลกำไรทางธุรกิจเท่านั้นจนขาดการคำนึงหน้าที่ในการบริการสาธารณะ
- นโยบายของภาครัฐไม่ให้การสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรม
- รสนิยมส่วนบุคคลที่ไม่ชอบชมรายการทางด้านศิลปวัฒนธรรมไทย

1.3 วิธีการดำเนินชีวิตของประชาชนและสังคมที่เปลี่ยนไป

ข้อนี้พบว่าเป็นปัจจัยที่ไม่สามารถควบคุมได้ เนื่องจากสังคมที่มีการปรับเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วในปัจจุบันด้วยอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ ส่งผลกระทบกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมที่จำเป็นต้องหมุนให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม สิ่งที่จะกระทำได้อีกคือ บุคลากรหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลศิลปวัฒนธรรม มรดกของชาติให้ดำรงคงอยู่ได้นั้นจะต้องมีกลยุทธ์ในการทำให้ศิลปวัฒนธรรมเหล่านั้นมีความกลมกลืนกับสังคมที่เปลี่ยนไปโดยไม่ทำให้เอกลักษณ์เหล่านี้ต้องสูญหายไป

โดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั้งสามกลุ่มคือ กลุ่มนักวิชาการ, กลุ่มผู้ผลิตและผู้เผยแพร่เห็นว่า ปัญหาของการที่นาฏศิลป์ไม่เป็นที่นิยมในสังคมวงกว้างมาจากปัจจัยทั้ง 3 ข้อที่กล่าวมา ส่วนแนวทางในการแก้ปัญหาที่ทั้งสามกลุ่มเห็นด้วยกับการนำเอาสื่อสารมวลชนเข้ามาเป็นเครื่องมือในการสร้างโอกาสในการเปิดรับการแสดงนาฏศิลป์ให้แก่ประชาชน

ทั้งนี้ได้มีการเสนอแนวคิดและแนวปฏิบัติในการใช้สื่อมวลชนในการส่งเสริมสื่อศิลป
ดังนี้

2. แนวคิดในการส่งเสริมและปรับประสานสื่อศิลปผ่านสื่อโทรทัศน์

จากที่ได้กล่าวมาแล้วว่า กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั้งสามกลุ่มเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งกับการนำเอาสื่อ
มวลชนมาเป็นช่องทางในการเผยแพร่สื่อศิลปไปสู่ผู้รับชม ซึ่งเป็นแนวทางที่เสนอแนะเพื่อแก้
ปัญหาการขาดโอกาสในการเปิดรับสื่อศิลปนั่นเอง โดยมุ่งหวังว่าหากประชาชนได้มีโอกาสใน
การรับชมศิลปมากขึ้น ก็จะก่อให้เกิดความสนใจและความเข้าใจอันจะส่งผลให้เกิดจิตสำนึก
ในการอนุรักษ์สื่อประเพณีต่อไป ทั้งนี้ประโยชน์ที่จะเกิดจากการนำเอาสื่อมวลชนเข้ามาเป็นช่อง
ทางในการนำเสนอศิลปไปสู่ประชาชน มีดังนี้

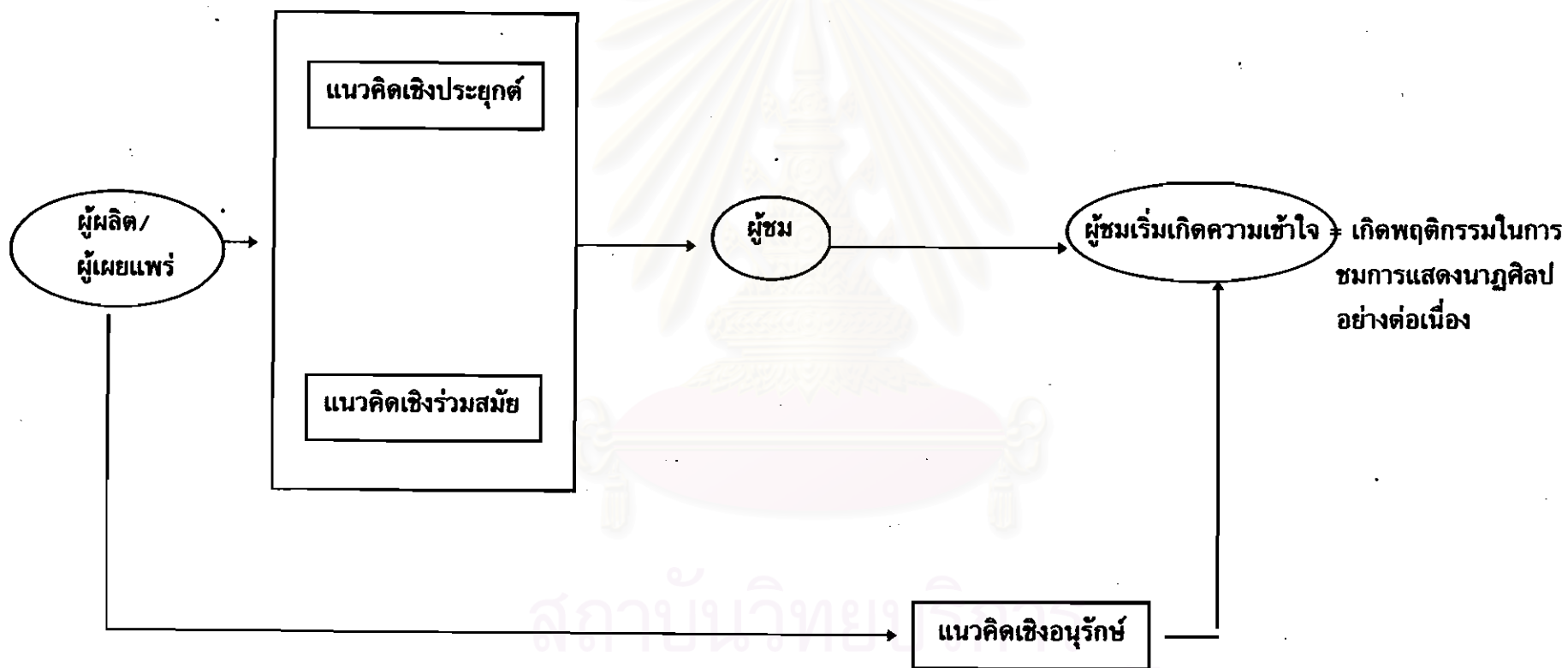
1. สื่อมวลชนสามารถทำให้ศิลปกลายเป็นสื่อรุกเข้าถึงผู้รับสารได้
2. สื่อมวลชนสามารถเป็นช่องทางในการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนรู้จักและเข้าใจ
ศิลปมากยิ่งขึ้น
3. สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการเก็บอนุรักษ์และเก็บรักษาศิลปไว้ได้โดยไม่มี
ขีดกำหนดทางด้านเวลา ด้วยความสามารถทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เข้ามา
สนับสนุน (อาทิ การบันทึกทำซ้ำไว้ในวีดิทัศน์หรือซีดีรอม)

สำหรับแนวคิดทางด้านรูปแบบการนำเสนอการแสดงศิลปที่ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 3
แนวคิด ประกอบด้วย

1. แนวคิดเชิงอนุรักษ์ (Producer's Oriented)
2. แนวคิดเชิงประยุกต์ (Audience's Oriented)
3. แนวคิดเชิงร่วมสมัย (Contemporary)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั้งสามกลุ่มรวมทั้งกลุ่มของผู้รับสารให้ความเห็นว่า ทั้งสามแนวคิดเป็น
แนวคิดที่คนในสังคมปัจจุบันสามารถรับชมและเกิดความเข้าใจได้ดี จนไม่จำเป็นต้องเลือกรับชม
เพียงแนวคิดในแนวคิดหนึ่งเท่านั้น เพียงแต่ควรต้องมีกลยุทธ์และแนวปฏิบัติในการนำเสนอในรูป
แบบของการเรียงลำดับจากรูปแบบที่เข้าใจง่าย (หมายถึงแนวร่วมสมัยและแนวประยุกต์) ไปก่อน
เพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้ชมและสามารถก้าวเข้ามาเข้าใจในรูปแบบที่ยากขึ้น ในที่นี้หมายถึงรูป
แบบอนุรักษ์ ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากแผนภูมิที่ 6 แสดงลำดับการนำเสนอการแสดงศิลป

แผนภูมิที่ 6 : แสดงลำดับการนำเสนอศิลปสู่กลุ่มผู้ชม

สถาบันวิจัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. แนวปฏิบัติในการส่งเสริมและปรับประสานสื่อนาฏศิลป์ผ่านทางสื่อโทรทัศน์

แนวปฏิบัติในที่นี้หมายถึงการสร้างกลยุทธ์ในการนำเสนอสื่อนาฏศิลป์ผ่านทางสื่อโทรทัศน์ ซึ่งแน่นอนว่าย่อมสะท้อนมาจากแนวคิดทางนาฏศิลป์ 3 รูปแบบดังกล่าวมาแล้วในข้อ 2 ซึ่งถือเป็นหน้าที่ของผู้ผลิตและผู้เผยแพร่ที่ต้องดำเนินการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสื่อนาฏศิลป์และสื่อโทรทัศน์ให้มีความเหมาะสมและอยู่บนพื้นฐานของความพอดี

โดยกลยุทธ์ของการจัดการแสดงนาฏศิลป์ผ่านทางสื่อโทรทัศน์จากผลการศึกษาพบว่าประกอบด้วย

3.1 การใช้หลักของ วัฒนธรรมการจับเวลา (Clock Culture) มาเป็นแนวทางในการจัด

เวลาของการแสดง ที่ต้องมีความยาวของรายการในระดับที่เหมาะสม มีการปรับบทการแสดงให้กระชับ ไม่ยืดเยื้อ ง่ายต่อความเข้าใจเพื่อให้เหมาะกับช่วงเวลาในการนำเสนอทางสื่อโทรทัศน์ ซึ่งผู้ผลิตก็ต้องคำนึงถึงการจัดทำบทและการสร้างสรรค์ท่ารำ เพื่อให้สามารถสื่อความได้ในเวลาที่ถูกกำหนดให้ ส่วนด้านของผู้เผยแพร่นั้นก็จะต้องระบุดความสั้น/ยาวของช่วงเวลาให้เหมาะสมกับเนื้อหาของการแสดงด้วย ทั้งนี้จากการศึกษาความเห็นของผู้รับสารพบว่าช่วงเวลาที่เหมาะสมของรายการแสดงนาฏศิลป์ควรยาวเพียง 1 หรือครึ่งชั่วโมงเท่านั้น

3.2 การใช้หลักเรื่องรสนิยมของผู้รับสาร (Taste) เป็นแนวทางในการจัดรูปแบบการ

แสดง ที่ผลจากการศึกษาพบว่าการจัดรูปแบบการแสดงที่ใช้รสนิยมของผู้ชมมาเป็นแนวทางนั้นจะมีปัจจัยที่นำมาใช้ดังนี้

- การใช้ตลกสอดแทรก
- การใช้หลัก Celebrity หรือนำคนที่มีชื่อเสียงในสังคมมาแสดงนาฏศิลป์เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ชม
- การแสดงให้เห็นอรรถประโยชน์จากการแสดงนาฏศิลป์ โดยพยายามเน้นให้เห็นว่าการแสดงนาฏศิลป์มิใช่เป็นเพียงการแสดงความบันเทิงเท่านั้น แต่ผู้แสดงนาฏศิลป์จะสามารถใช้นาฏศิลป์ในการเป็นเสมือนหนึ่งการออกกำลังกาย, การฝึกบุคลิกภาพได้อีกด้วย

3.3 สร้างระบบการเข้ารหัส (Encode) และ ถอดรหัส (Decode) สารตามหลักของสัญญา

วิทยา มาเป็นแนวทาง อันประกอบไปด้วยกลยุทธ์ต่าง ๆ ดังนี้

- มีการอธิบายให้ความรู้ก่อนชมการแสดง เพื่อปูพื้นฐานและสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้ชม
- มีการนำเอาเหตุการณ์ปัจจุบันมาเล่าเปรียบเทียบกับเนื้อเรื่อง, ตัวละครในการแสดง เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายมากยิ่งขึ้น เพราะจะทำให้เกิดความรู้สึกว่าการแสดงนาฏศิลป์ไม่ใช่เรื่องที่ห่างไกลกับการดำเนินชีวิตปัจจุบันอีกต่อไป
- การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาเป็นสื่อในการสร้างความจริงเสมือนให้แก่ผู้ชมเพื่อให้เกิดความเข้าใจและเกิดจินตนาการตามเนื้อเรื่องการแสดงได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้รวมถึงหลักการท่า Production ทางวิชาการโทรทัศน์อีกด้วยที่เป็น การสื่อความหมายโดยผ่านมุมมองของกล้อง
- จัดการแสดงเรียงลำดับจาก 1. การแสดงแบบประยุกต์แต่ยังคงลักษณะของนาฏศิลป์ไทยเอาไว้ และ 2. การแสดงแบบร่วมสมัย ซึ่งอาจจะสามารถนำเสนอควบคู่กันไปด้วยกันได้ และเมื่อประชาชนเริ่มให้ความสนใจและเริ่มเกิดความเข้าใจแล้วจึงค่อยนำเสนอรูปแบบที่ 3 คือการแสดงในแบบอนุรักษ์ ซึ่ง จะสอดคล้องกับแนวคิดในข้อ 2 ที่กล่าวมา

4. รูปแบบต่างๆของรายการแสดงนาฏศิลป์ทางโทรทัศน์ (Pattern) ที่ผลจากการศึกษากลุ่มผู้เผยแพร่พบว่ามีการจัดทำรูปแบบการแสดงนาฏศิลป์ทางโทรทัศน์ ดังนี้

- 4.1 รูปแบบวาไรตี้ มีความหลากหลายใน 1 รายการ อาทิ มีทั้งการสาธิตท่ารำ, การสาธิตเครื่องแต่งกายนาฏศิลป์ในการแสดงชุดต่างๆ, การแสดงนาฏศิลป์ และการสัมภาษณ์บุคคลที่มีชื่อเสียงในสังคมและการแสดงนาฏศิลป์ของเยาวชน ที่ทั้งหมดนี้จะอยู่ใน 1 รายการโดยจัดเวลาให้เหมาะสม
- 4.2 รูปแบบที่ให้ความสำคัญกับผู้ให้การสนับสนุนการแสดงนาฏศิลป์ เช่น ผู้ให้การสนับสนุนเป็นห้องอาหารไทย ก็จะมีการถ่ายทำการแสดงนาฏศิลป์ ณ ห้องอาหารแห่งนั้นออกอากาศ
- 4.3 รูปแบบรายการที่มีการบรรยายก่อนการแสดงและปรับบทให้เป็นที่น่าสนใจ โดยไม่ต้องแสดงแบบเต็มชุด
- 4.4 รูปแบบรายการที่ไม่มีการบรรยายก่อนการแสดง เป็นการบันทึกเทปการแสดงแบบเต็มและนำมาออกอากาศโดยไม่มีการตัดต่อ

ทั้งนี้จากการศึกษาในกลุ่มผู้รับสารที่มีอายุระหว่าง 15-60 ปี พบว่า รูปแบบรายการแบบที่มี การบรรยายก่อนการแสดงนั้นสามารถสร้างความเข้าใจได้มากที่สุด โดยสามารถนำรูปแบบการ แสดงลักษณะนี้ไปจัดการแสดงของทั้งสามแนวคิดได้เป็นอย่างดี เพราะประชาชนที่ได้ชมการแสดง เมื่อเกิดความเข้าใจแล้วความสนใจก็จะตามมา

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมและปรับประสานสื่อนาฏศิลป์ผ่านสื่อโทรทัศน์” นี้ จัด ทำขึ้นเนื่องจากผู้วิจัยซึ่งเคยศึกษาทางด้านนาฏศิลป์มาโดยตรงได้เคยตั้งข้อสังเกตว่า เหตุใดการ แสดงนาฏศิลป์ ซึ่งเป็นทั้งความบันเทิงและเป็น “สื่อ” ที่สามารถใช้ในการสื่อความในสังคมมาตั้ง แต่โบราณ จึงได้รับความสนใจจากประชาชนในสังคมน้อยลง และจะเป็นเพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่ให้ ความสนใจ เมื่อเริ่มต้นทำการศึกษาก็พบว่าปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปดังผลวิจัยที่ได้กล่าว สรุบบไปแล้วข้างต้นส่วนหนึ่ง ซึ่งจะได้เสนอแนะเพิ่มเติมไว้ ดังนี้

1. ปัญหาของนาฏศิลป์

1.1 ประชาชนขาดโอกาสในการเปิดรับ จากที่กล่าวมาแล้วว่า การที่ประชาชนไม่นิยมและ ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการชมการแสดงนาฏศิลป์ เนื่องจากที่ผ่านมามีขาดโอกาสในการเปิดรับ (Exposure) การแสดงนาฏศิลป์เช่นในอดีตที่ผ่านมา รวมทั้งอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่ปลูก ฝังในสังคมให้มีความคิดว่า โลกทั้งใบคือหมู่บ้านเดียวกัน มีวัฒนธรรมเดียวกัน ที่แพร่ระบาดไป ทั่วโลก ทำให้สื่อสมัยใหม่ต่างๆจากวัฒนธรรมต่างชาติหลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศไทยอย่างอิสระและ ปราศจากการวางกรอบทิศทางของการเลือกเปิดรับและเลือกใช้สื่อ ส่งผลให้สื่อประจำชาติ เช่น สื่อ นาฏศิลป์ซึ่งขาดการเตรียมตัวที่จะดำรงคงอยู่ได้ในท่ามกลางกระแสแห่งโลกาภิวัตน์ถูกละเลยความ สนใจ เรื่องราวเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของไทยเริ่มห่างไกลจากวิถีชีวิตของประชาชนมากขึ้นทุกที จนเมื่อรู้สึกตัวอีกครั้งสังคมก็ขาดช่องว่างที่จะให้สื่อนาฏศิลป์แทรกตัวเข้าถึงประชาชนได้เหมือน อย่างเป็นทางการที่ผ่านมา (ในอดีตแม้แต่พระราชพิธี 12 เดือนก็จะมีการแสดงนาฏศิลป์ ประจำแต่ละประเพณี) เมื่อประชาชนขาดโอกาสในการเปิดรับก็ทำให้ขาดความสนใจและละเลย

จนอาจถึงขั้นทำให้นาฏศิลป์สูญหายไปจากสังคมได้หากไม่มีมาตรการในการจัดการเตรียมการรองรับที่เหมาะสม

นอกจากนี้การที่ไม่ได้มีการหยิบยกเอานาฏศิลป์ที่อยู่ในฐานะเครื่องมือบันทึกเรื่องราวของสังคมมาใช้งานเช่นในอดีตที่มีการใช้นาฏศิลป์เป็น “สื่อ” ในการสื่อแนวความคิดสู่กลุ่มชนผ่านทางภาษาท่าทาง ก็ยิ่งทำให้คุณค่าของนาฏศิลป์คงเหลือเพียงการสร้างความเป็นบันเทิงเท่านั้น ดังนั้นเมื่อมีความบันเทิงใหม่ๆ ประเภทอื่นเข้ามา ผู้รับสารหรือผู้ชมจึงเกิดพฤติกรรมที่จะเปลี่ยนการรับความบันเทิงแบบใหม่ๆ ได้อย่างง่ายดายหากความบันเทิงเช่น นาฏศิลป์ ขาดกระบวนการตั้งรับและมีประโยชน์ในมุมมองของผู้ชมที่เห็นว่าเป็นความบันเทิงเพียงอย่างเดียว

1.2 นาฏศิลป์ไม่ได้เกิดมาเพื่อแข่งขัน เนื่องจากนาฏศิลป์นั้นถือเป็นการบันเทิงที่เป็นศิลปวัฒนธรรมประจำชาติและเป็นสื่อที่ก่อเกิดขึ้นเพื่อให้ความบันเทิงและมีการพัฒนารูปแบบมาเรื่อยๆ ผ่านกาลเวลาจนกระทั่งเกิดความสมบูรณ์ในแง่ของการแสดงและการสื่อความหมายไปยังผู้ชม จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ในปัจจุบันนี้ นาฏศิลป์จะไม่สามารถแข่งขันกับสื่อบันเทิงอื่น ๆ ที่มีการจัดกระบวนการเพื่อส่งเสริมการขายอยู่ในท้องตลาดได้ เพราะสื่อนาฏศิลป์ไม่ได้ถูกสร้างมาเพื่อที่จะแข่งขันกับใคร ทั้งนี้จึงถือเป็นภาระหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่รับผิดชอบในอันที่จะต้องสรรหากลยุทธ์ในการทำให้นาฏศิลป์สามารถยืนหยัดอยู่ในสังคมไทย โดยไม่ถูกดูถูกหรือถูกสื่อประเภทอื่น ๆ เอาชนะได้

1.3 บุคลากรนาฏศิลป์ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนานาฏศิลป์ การพัฒนาในที่นี้หมายถึงรวมถึงการพัฒนารูปแบบและพัฒนาช่องทางนำเสนอให้เข้ากับสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ปัจจุบันบุคลากรซึ่งอยู่ในฐานะทั้งผู้ผลิตและผู้เผยแพร่มนาฏศิลป์ขาดความกระตือรือร้นในอันที่จะส่งเสริมนาฏศิลป์ในแทบจะทุก ๆ วิถีทาง จนกลายเป็นว่าวิถีปฏิบัติในปัจจุบันก็คือ ปล่อยให้กาลเวลาเป็นตัวกำหนดบทบาทและทิศทางของนาฏศิลป์ในสังคมไทยไปเอง โดยไม่สนใจที่จะต่อสู้และพยายามหาหนทางในการที่จะให้นาฏศิลป์สามารถดำรงคงอยู่ได้ท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลง

1.4 ขาดระบบการจัดการ/การประชาสัมพันธ์ จากที่กล่าวมาว่าสื่อนาฏศิลป์ไม่ได้เกิดมาเพื่อแข่งขันกับใคร หากแต่เกิดมาเพื่อสร้างความสมบูรณ์ทางด้านการแสดงที่สามารถจะให้ความบันเทิงแก่ผู้รับได้เท่านั้น ดังนั้นบุคลากรที่มีหน้าที่รับผิดชอบดูแลก็ต้องสรรหากลยุทธ์ในการที่จะให้สื่อนาฏศิลป์ดำรงคงอยู่ได้และไม่ถูกตีแตกจากสื่อประเภทอื่น ๆ ที่มีการแข่งขันกันอย่างสูงยิ่งใน

ตลาดบันเทิง วิธีการที่จะสามารถช่วยให้สื่อทางศิลปะสามารถแข่งขันได้โดยไม่จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนความเป็นนาฏศิลป์จนสูญเสียคุณค่าทางหนึ่งก็คือ ระบบการจัดการและประชาสัมพันธ์ ส่วนของระบบการจัดการก็คือ ส่วนของการพัฒนาระบบการบริหารงาน, ระบบการจัดเก็บข้อมูลของหน่วยงานที่ดูแล ในที่นี้ขอพุ่งเป้าไปที่การทำงานของกรมศิลปากร ที่ถือเป็นหน่วยงานหลักของนาฏศิลป์และศิลปวัฒนธรรมประจำชาติ ซึ่งในปัจจุบันระบบการบริหารงานองค์กรยังมีความเป็นราชการ ขาดความคล่องตัวเป็นอย่างยิ่ง ทั้งที่หน่วยงานแห่งนี้ควรจะเป็นแหล่งข้อมูลทางด้านศิลปวัฒนธรรมประจำชาติในทุกแขนง แต่กลับปรากฏว่า ขาดระบบการจัดเก็บข้อมูลที่ทันสมัย มีประสิทธิภาพ สะดวกต่อการค้นหา การปฏิบัติตัวของบุคลากรก็จะเป็นไปในลักษณะนับถือกันที่ความอาวุโสมากกว่าจะพิจารณาจากความสามารถที่แท้จริง ทั้งนี้มีผลสืบเนื่องไปถึงระบบการประชาสัมพันธ์ด้วย โดยส่วนของระบบประชาสัมพันธ์นั้น ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบจะต้องพยายามชักจูงโน้มน้าวหรือให้ข้อมูลแก่กลุ่มเป้าหมายในแนวทางที่ก่อให้เกิดความเข้าใจและเกิดการยอมรับในความเป็นนาฏศิลป์ นั่นคือการเน้นให้เกิด การยอมรับและเชื่อมั่นจากสาธารณชน (Public Awareness) และ ความซื่อสัตย์ต่อวัฒนธรรมของชาติ (Cultural Loyalty) ในความเป็นนาฏศิลป์ที่แท้จริง ซึ่งสามารถทำได้หลายช่องทาง ไม่ว่าจะเป็นการพยายามเผยแพร่ข่าวคราวความเคลื่อนไหวของกรมศิลปากรในการจัดกิจกรรมการแสดงนาฏศิลป์เพื่อให้ประชาชนได้รับรู้ข่าวคราวและเกิดการติดตาม, การสอดใส่เรื่องของนาฏศิลป์ลงในบทเรียนของหลักสูตรในระดับต่าง ๆ เพื่อให้เยาวชนของชาติเกิดการรับรู้และเกิดการซึมซับ, การแสดงตามห้องอาหารที่ถือเป็นการประชาสัมพันธ์ไปสู่กลุ่มนักท่องเที่ยว ทั้งนี้รวมไปถึงการจัดกิจกรรมในงานเทศกาลหรืองานพิธีต่าง ๆ

ดังนั้นข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาที่กล่าวมาก็คือ

1. ควรมีระบบการจัดการนาฏศิลป์ในรูปแบบที่ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการปรับปรุงองค์กรให้ขั้นตอนการทำงานกระชับและชัดเจนยิ่งขึ้น, มีการสร้างศูนย์ข้อมูลที่นำเอาสื่อสมัยใหม่เข้ามาประยุกต์ใช้เพื่อให้มีแหล่งในการเผยแพร่ข้อมูลทางด้านนาฏศิลป์มากขึ้น
2. เปิดใจให้ยอมรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก เนื่องจากหากนาฏศิลป์ไม่มีการปรับตัวตามกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ก็จะส่งผลให้การแสดงนาฏศิลป์ที่เกิดขึ้นในท่ามกลางบริบททางสังคมแบบเก่า ไม่เป็นที่นิยมในสังคมแบบใหม่และจะสูญหายหรือทำได้เพียงเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ในฐานะของเก่าเท่านั้น แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า

ต้องมีการปรับเปลี่ยนนาฏศิลป์ให้เป็นไปตามความต้องการของกลุ่มผู้รับสารที่เป็นมวลชน (Mass) แต่จะต้องเป็นเรื่องของกลยุทธ์การจัดลำดับในการนำเสนอมากกว่า เพราะหากมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหา รูปแบบการแสดงของนาฏศิลป์ให้เป็นไปตามความต้องการทางการตลาด (Market Appeal) เท่านั้น วันหนึ่งนาฏศิลป์ก็จะไม่หลงเหลือความเป็นศิลปประจำชาติที่มีลักษณะเฉพาะตัวสืบเนื่องกันมาอีกต่อไป

3. ปรับปรุงระบบการประชาสัมพันธ์ให้มีประสิทธิภาพ โดยมีการวางกลยุทธ์อย่างรอบคอบและต่อเนื่อง อาทิ

3.1 การโน้มน้าวใจ

3.2 การสร้างความยอมรับและเชื่อมั่นจากสาธารณชน (Public Awareness)

3.3 การสร้างภาพลักษณ์

3.4 การเผยแพร่ความรู้อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

4. การจัดหลักสูตร, ระบบการศึกษา ซึ่งหน่วยงานที่รับผิดชอบจะต้องร่วมมือกับภาครัฐ ดำเนินการอย่างจริงจังและให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยข้อเสนอแนะก็คือ

4.1 ควรสร้างให้ผู้เข้ามาศึกษานาฏศิลป์มองเห็นคุณค่าของศิลปประจำชาติสาขานี้ และร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์และเผยแพร่อย่างแท้จริง

4.2 จัดโครงสร้างหลักสูตรการเรียนให้มีการศึกษาเรื่องระบบการจัดการแสดงรวมทั้งกลไกทางการตลาด เนื่องจากสภาพการแข่งขันปัจจุบันทำให้สื่อไม่สามารถดำรงคงอยู่ได้หากขาดระบบการจัดการ

4.3 สอดแทรก/ประยุกต์วิชานาฏศิลป์เข้าไปในวิชาอื่นๆ อาทิ พลศึกษา, ศิลปกรรม, จริยธรรม เพราะเมื่อผู้เรียนพบว่า นาฏศิลป์ มีรรถประโยชน์มากกว่าเป็นเพียงความบันเทิงหรือวิชาที่เรียนเพื่อสอบเอาคะแนนก็จะเพิ่มความสนใจมากขึ้น

4.4 จัดหลักสูตรเสริมทักษะผู้เรียนในด้านการบรรยายหรือการเป็นพิธีกร (Master of Ceremony) เนื่องจากการที่จะสร้างระบบการเข้ารหัสให้แก่ผู้ชมได้นั้น วิธีหนึ่ง คือ การใช้กลยุทธ์การบรรยายเรื่องราวก่อนเริ่มการแสดง ซึ่งหากผู้บรรยายหรือพิธีกรทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ชมก็จะสามารถถอดรหัสสารได้และชมนาฏศิลป์ได้อย่างเกิดความเข้าใจ

2. ช่องทางในการนำเสนอทางศิลปะ

สื่อสารมวลชน เช่น โทรทัศน์ ที่นับเป็นสื่อสาธารณะและมีศักยภาพในการรุกเข้าไปถึงผู้ชมได้อย่างกว้างขวางนั้นไม่มีช่องว่างให้แก่การเผยแพร่ทางศิลปะเนื่องจาก

- ปัจจัยทางธุรกิจที่สถานีโทรทัศน์แต่ละแห่งจะต้องมีการจ่ายผลประโยชน์ตอบแทนให้แก่ภาครัฐในอัตราสูงมาก ดังนั้นเรื่องของรายได้จากค่าเช่าเวลาและการสนับสนุนรายการ (Sponsor) เป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงมากกว่าการให้ผลประโยชน์ทางด้านบริการสาธารณะ (Public Service) ที่แม้ว่าแต่ละช่องจะมีนโยบายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมอยู่ก็ตามแต่ก็เป็นเพียงแนวทางกว้าง ๆ เท่านั้นไม่มีหลักการปฏิบัติที่ชัดเจนและการดำเนินงานที่จริงจัง สำหรับข้อนี้ผู้วิจัยขอยกกรณีของสถานีโทรทัศน์แห่งประเทศไทย ช่อง 11 ซึ่งถือเป็นสถานีโทรทัศน์ของรัฐที่บริหารงานโดยรัฐทั้งหมด รวมทั้งยังเป็นสถานีที่เกิดขึ้นเพื่อการบริการสาธารณะอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นการมุ่งเน้นรายการด้านการศึกษา, ไม่มีการโฆษณา แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ช่อง 11 ยังให้ความสำคัญกับการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยน้อยมาก นั่นคือ เทียบสัดส่วนแล้วไม่ต่างจากสถานีโทรทัศน์เพื่อการค้าช่องอื่น ๆ (ดูตารางที่ ผังรายการทั้ง 5 สถานี) หรือถึงแม้ว่าจะมีการนำเสนอแต่รูปแบบของรายการ (Presentation Form หรือ Format) ก็ จะล้าสมัยจนทำให้ขาดความน่าสนใจ จึงทำให้การปฏิบัติหน้าที่ประการหนึ่งของ สื่อมวลชน คือ การสืบทอดทางวัฒนธรรมของชาติขาดหายหรือน้อยกว่าที่ควร ผู้วิจัยจึงขอเสนอหลักการความหลากหลายในการบริการสาธารณะในทุกมิติของสังคมและบริการแก่คนทุกคน ซึ่งเป็นเรื่องที่สถานีโทรทัศน์โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานีเพื่อบริการสาธารณะ (Non-Commercialize) เช่น ช่อง 11 พึงปฏิบัติ

- สื่อมวลชนยังขาดสำนึกและขาดมุมมองที่กว้างขวาง โดยมักใช้ตัวเองเป็นหลักในการจัดทำรายการ และไม่การพยายามปรับเข้าหาทางศิลปะ เช่น การจัดทำละครที่ตัวเองจะต้องมีความสามารถทางด้านนาฏศิลป์ แต่ผู้จัดทำละครกลับใช้ผู้แสดงที่มีชื่อเสียงซึ่งไม่มีความสามารถทางด้านนาฏศิลป์ เมื่อแสดงก็ส่งผลให้การเผยแพร่ทางศิลปะผ่านทางสื่อสารมวลชนดูต้อยคุณค่าลงเนื่องจากไม่ได้ถูกนำเสนอให้เห็นถึงลักษณะความสวย

งามที่แท้จริงของศิลปะ เช่น ละครโทรทัศน์เรื่อง การะเกด ที่แพร่ภาพทางสถานีโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง 7 เมื่อปี พ.ศ. 2540

- สื่อมวลชนขาดความรู้ในเรื่องของเทคนิคการจัดการแสดงนาฏศิลป์ทางโทรทัศน์ เนื่องจากเรื่องของการจัดฉากหรือการวางมุกกล้องให้ถูกต้อง และสามารถสื่อความหมายของการแสดงออกไปได้ตรงตามวัตถุประสงค์ของเนื้อเรื่องนั้น ถือเป็นเรื่องที่สื่อมวลชนจะต้องศึกษาหาความรู้ด้วย จึงจะสามารถทำให้การเผยแพร่รายการนาฏศิลป์ทางโทรทัศน์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพได้

ดังนั้นข้อเสนอแนะในประเด็นนี้ก็คือ นโยบายของสถานีโทรทัศน์ในแต่ละสถานีนั้นจะต้องมีความชัดเจนในบทบาทการนำเสนอและเผยแพร่รายการทางด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม สำหรับสถานีโทรทัศน์เพื่อการค้า (Commercialise) หรือรายได้จะเกิดจากค่าโฆษณา นั้น ก็ควรหาที่ว่างในการสอดแทรกรายการดังกล่าวในผังรายการด้วย เพียงแต่สามารถที่จะปรับแต่งรูปแบบของรายการให้เป็นไปในทางแนวทางที่ผู้ชมยอมรับและให้ความสนใจติดตามชมหรือเป็นไปในแนวทางของแนวคิดแบบประยุกต์หรือร่วมสมัยที่จะสามารถเกิดความเข้าใจได้ง่ายในหมู่ประชาชนนั่นเอง ส่วนสถานีโทรทัศน์ที่รายได้มาจากรัฐเช่น ช่อง 11 นั้นดังที่กล่าวมาแล้วก็คือ จะต้องถือเป็นหน้าที่หลักในการเผยแพร่รายการดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งรายการที่นำเสนอแนวคิดทางด้านอนุรักษ์ที่ประชาชนมักเกิดความเข้าใจยากกว่าแนวประยุกต์ เพราะพื้นที่และช่วงเวลาของสถานีโทรทัศน์ของรัฐจะไม่ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขเวลาทางธุรกิจเท่ากับสถานีโทรทัศน์เพื่อการค้าอื่น ๆ จึงทำให้สามารถนำเสนอการแสดงที่ยากต่อความเข้าใจได้อย่างเต็มเวลา รวมทั้งเรื่องของการปรับตัวของสื่อสารมวลชนเพราะที่ผ่านมาสื่อสารมวลชนใช้ตัวเองเป็นตัวตั้งในการผลิตรายการ ทุกกระบวนการขึ้นอยู่กับกำหนดยุทธศาสตร์ที่มีมุมมองให้ความสำคัญกับสื่อสารมวลชนเท่านั้น ข้อเสนอแนะก็คือ ตัวของสื่อสารมวลชนจะต้องมีการปรับตัวด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการให้ความสำคัญต่อเนื้อหาที่นำมาถ่ายทอดผ่านกล้อง อาทิ การแสดงนาฏศิลป์ที่ต้องถ่ายทอดให้เห็นความงดงามของนาฏศิลป์อย่างแท้จริงไม่ใช่ต้องการเพียงขายความเป็นดาวของผู้แสดงที่ไม่ได้มีความสามารถในเชิงนาฏศิลป์อย่างแท้จริง ซึ่งถือเป็นการลดคุณค่าของศิลปะประเภทนี้อย่างยิ่ง

นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอในส่วนของการนำเสนอนาฏศิลป์ที่ในปัจจุบันยังขาดการให้ความสนใจที่จะใช้ช่องทางเหล่านี้ให้เกิดประโยชน์ในแง่ของการเผยแพร่นาฏศิลป์ ประกอบด้วย

- การแสดงนาฏศิลป์ไทยตามห้องอาหารเพื่อนำเสนอแก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดผลในแง่ของการประชาสัมพันธ์เช่นที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น
- รายการประเภท Soft ต่าง ๆ ที่มีการนำเสนอเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวที่น่าสนใจที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน ควรหันมาให้ความสำคัญกับการเผยแพร่ความเคลื่อนไหวและความเป็นไปในวงการศิลปวัฒนธรรมเป็น Priority แรกในการจัด Agenda ของการนำเสนอ เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน อาทิ รายการเมืองไทยวันนี้ ที่ออกอากาศทางช่อง 3 เป็นรายการที่นำเสนอข่าวคราว ความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน ตามลักษณะของ Social Interest แต่สิ่งหนึ่งที่สังเกตได้ก็คือ เรื่องที่ถูกคัดเลือกมานำเสนอนั้นหากเปรียบเทียบกันระหว่าง การเดินแฟชั่นโชว์กับการแสดงนาฏศิลป์ไทย เรื่องการเดินแฟชั่นโชว์จะถูกคัดเลือกมานำเสนอเสมอ ประเด็นนี้จึงขอเสนอแนะให้สื่อมวลชนเกิดความสำนึกในเรื่องของการคัดเลือกเรื่องราวที่จะนำเสนอ

3. ขาดการให้การสนับสนุนจากภาครัฐในการทำนุบำรุงและรักษานาฏศิลป์

ภาครัฐไม่มีการสนับสนุนศิลปวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์และสมบัติอันสำคัญของชาติ อย่างเป็นรูปธรรม คือ

- นโยบายของภาครัฐที่อยู่ในฐานะผู้ควบคุมสื่อสาธารณะ ที่ไม่มีความชัดเจน และยังเน้นเรื่องของผลประโยชน์ตอบแทนมากกว่าการพยายามสร้างคุณภาพให้สื่อ
- นโยบายที่เกี่ยวกับการทำนุบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรมของชาติโดยตรง มีเพียงการระบุในระดับนโยบายกว้าง ๆ เท่านั้น อาทิ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ถือเป็นแผนหลักในการพัฒนาประเทศ ไม่มีแผนการปฏิบัติรองรับอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้ไร้ทิศทางในการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปวัฒนธรรม เนื่องจากภาครัฐไม่เห็นความสำคัญ

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการสนับสนุนการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยจากภาครัฐที่ชัดเจน เพราะจากการที่ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีเอกลักษณ์ประจำชาติคือ ศิลปวัฒนธรรมของชาติอันเก่าแก่และสืบทอดกันมาช้านาน สิ่งสำคัญที่สุดในการสร้างและปลูกจิตสำนึกของประชาชนคนไทยให้เห็นคุณค่าและร่วมแรงร่วมใจในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมทุกสาขาถือเป็นหน้าที่หลักของภาครัฐโดยตรง

แต่จากการศึกษาพบว่า ภาครัฐขาดการสนับสนุนในทุก ๆ ด้านอย่างสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นทั้งแนวนโยบายและแนวปฏิบัติ ซึ่งผลเสียจากการที่ประเทศไทยจะไดรับนั้นถือเป็นผลเสียในระยะยาวที่ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันที อาทิ การค่อย ๆ สูญเสียความเป็นไทยและถูกคุกกลืนเข้ากับอารยธรรมต่างชาติที่หลั่งไหลเข้ามา ดังนั้นภาครัฐควรจะ

1. กำหนดแนวนโยบายและแนวปฏิบัติที่ชัดเจนในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย
2. กำหนดนโยบายให้แก่สื่อสารมวลชนที่จะต้องมีการโทรทัศน์หรือสถานีที่ทำหน้าที่เพื่อบริการสาธารณะในการเผยแพร่และอนุรักษ์ซึ่งศิลปวัฒนธรรมไทยอย่างแท้จริง รวมทั้งให้การสนับสนุนต่อภาคเอกชนในการจัดทำรายการดังกล่าวทุกวิถีทาง
3. ยกเลิกการแสวงหาผลกำไรจากการดำเนินรายการเพื่ออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย
4. สอดแทรกการปลูกจิตสำนึกทางด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยหรือเรื่องราวเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมไทยไว้ในหลักสูตรการศึกษาให้มากยิ่งขึ้นกว่าปัจจุบัน

ข้อจำกัดในการวิจัย

1. เนื่องจากในปัจจุบันรายการแสดงนาฏศิลป์ทางโทรทัศน์นั้นมีน้อยมาก ทำให้ขาดตัวอย่างรายการในการถามความคิดเห็นจากผู้รับสารได้ครบถ้วนทุกประเภทเท่าที่ควรจะเป็น อาทิเช่น การแสดงในรูปแบบร่วมสมัยนั้นไม่ได้มีนำออกเผยแพร่การแสดงทางโทรทัศน์ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องสัมภาษณ์ผู้ชมที่ชมการแสดงสด ซึ่งความรู้สึกที่ได้รับจากการแสดงจะมีความแตกต่างจากการรับชมผ่านทางโทรทัศน์ อันจะส่งผลต่อผลของการวิจัยที่อาจคลาดเคลื่อนได้
2. ผู้ที่มีประสบการณ์ด้านการจัดรายการนาฏศิลป์ทางโทรทัศน์ที่จะสามารถให้ข้อมูลได้นั้นมีน้อย ทำให้ได้มุมมองต่อการจัดรายการในมุมมองทางสื่อสารมวลชนน้อยเกินไป นอกจากนี้ การวิจัยครั้งนี้เป็นเชิงคุณภาพ ดังนั้น Key Informant และ target group จึงยังมีน้อย แนวคิดที่ได้จึงอาจจะไม่หลากหลายเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามแล้วแต่ถือได้ว่าเป็นการแสวงหาแนวทาง เพราะฉะนั้นจึงควรมีการวิจัยอีกโดยขยายกลุ่มผู้ให้ข้อมูลและกลุ่มตัวอย่างต่าง ๆ ออกไปให้มากเพื่อให้ครอบคลุมอันจะทำให้ได้ภาพที่กว้างและชัดเจนขึ้น

ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยในอนาคต

1. ควรมีการศึกษาวิจัยด้านเทคนิคของสื่อสารมวลชนในการทำรายการนาฏศิลป์ทางโทรทัศน์ว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ต้องคำนึงถึง ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องรูปแบบ, มุมกล้อง, แสง, เสียง รวมทั้งความรู้ที่ควรจะมีในเรื่องของนาฏศิลป์เพื่อที่จะสามารถถ่ายทอดสารได้อย่างครบถ้วนและสามารถนำเสนอส่วนที่ดึงดูดที่สุดของสื่อนาฏศิลป์
2. ควรมีการศึกษาวิจัยในเรื่องของสื่อประจำชาติ เช่น สื่อนาฏศิลป์ว่าจะสามารถนำมาปรับให้เข้ากับคนในสังคมโลกาภิวัตน์ได้อย่างไร ซึ่งจะต้องเป็นทั้งการศึกษาสื่อประจำชาติและจากกลุ่มผู้รับสารที่เป็นคนรุ่นใหม่ในสังคมปัจจุบัน ในฐานะของผู้ดูผู้ชม (Spectator)
3. ควรมีการศึกษาถึงวิธีการเผยแพร่สื่อประจำชาตินี้ให้เป็นที่รู้จักของกลุ่มคนโดยกว้างที่ควรจะได้ทำด้วยวิธีการใดบ้าง
4. ควรมีการศึกษาเรื่องความคิดเห็นและทัศนคติของความสำเร็จของผู้ให้การสนับสนุนรายการ (Sponsor/Advertiser) ต่อการจัดการแสดงรายการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย เพราะจากการวิจัยในครั้งนี้พบว่า ปัจจัยเรื่องเศรษฐกิจหรือเรื่องรายได้จากผู้สนับสนุนรายการเข้ามาเป็นตัวหนึ่งที่ทำให้การนำเสนอรายการด้านนี้ขาดตอนไป รวมทั้งการกำหนดรูปแบบรายการที่ผู้ให้การสนับสนุนรายการสามารถมีอิทธิพลในการกำหนดลักษณะ/รูปแบบของรายการเพื่อให้เอื้อต่อผลทางการโฆษณาได้
5. ในการศึกษาความเห็นของกลุ่มผู้รับสาร เพื่อตรวจสอบทัศนคติที่มีต่อการแสดงนาฏศิลป์ในสังคมไทย หากใช้อายุเป็นเกณฑ์ในการคัดเลือก ควรเลือกกลุ่มอายุที่มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด อาทิ ทัศนคติเปรียบเทียบ ระหว่างกลุ่มที่มีอายุ 15-18 ปี กับกลุ่มที่มีอายุระหว่าง 50-60 ทั้งนี้จะสามารถเห็นมุมมองที่แตกต่างกันได้อย่างชัดเจนกว่า